

students' skills to form texts at the lessons in studying complex sentence and gives them a description.

Key words: personality-oriented, competence, cognitive-communicative, communicative activity, functional-stylistic, textcentric aspects.

УДК 371.32

Кучеренко І.А.

РЕАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНИХ ЗАГАЛЬНОДИДАКТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ НА УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано сучасні загальнодидактичні принципи навчання, визначено їх особливості, у формі дидактичних правил схарактеризовано шляхи реалізації нових загальнодидактичних принципів на уроках української мови.

Ключові слова: сучасні загальнодидактичні принципи навчання – людиноцентризму, гуманізації та гуманітаризації, культуровідповідності, застосування різних форм навчальної діяльності, реалізації міжпредметних зв'язків; сучасний урок української мови.

Сучасна система навчання рідної мови в Україні спрямована на формування яскравої мовної особистості, комунікативно й соціально активної, духовно й культурно багатой. Процес опанування українською мовою (рідною і державною) відбувається в основному в межах класно-урочної форми організації навчання, а вивчення й інтенсивне засвоєння мови як навчального предмета здійснюється системно, цілеспрямовано і безперервно на уроках української мови. Зростаюча роль комунікативно-мовленнєвого розвитку кожного учня в класному колективі сприяє активізації пошуку найбільш досконалих теоретико-методичних засад сучасного уроку української мови в основній школі.

Вектор шкільної освіти на початку ХХІ століття спрямований у площину особистісного розвитку, гуманізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу, що спричиняє потребу переосмислити ті чинники, від яких залежить результативність уроку: цілі, зміст, форми, методи і прийоми навчання. Саме тому вкрай важливо розглянути й науково обґрунтувати стратегічні дидактичні положення, що сприяють ефективній організації навчального процесу і є вихідними позиціями під час проектування та реалізації уроків української мови з метою забезпечення належного рівня розвитку мовної особистості учня. Для розроблення технології уроку мови однією з основних дидактичних категорій виступають принципи навчання.

Мета статті – проаналізувати сучасні загальнодидактичні принципи навчання, визначити їх особливості, у формі дидактичних правил схарактеризувати шляхи реалізації нових загальнодидактичних принципів на уроках української мови.

Вагомий внесок у розроблення питання принципів навчання, обґрунтування сутності й характерних ознак, створення їх системи і втілення в практику навчання зробили вітчизняні й зарубіжні педагоги (Алексюк А., Бабанський Ю., Данилов М., Дистервег А., Загвязинський А., Коменський Я., Корф М., Лернер І., Онищук В., Окунь В., Песталоцці І., Савченко О., Скоткін М. та ін.) і методисти (Біляєв О., Буслаєв Ф., Вашуленко М., Масальський В., Медушевський А., Мельничайко В., Пентилюк М., Плиско К., Срезневський І., Текучов О., Ушинський К., Федоренко Л., Чавдаров С. та ін.).

На початку III тисячоліття утвердилася чітка переорієнтація освіти на формування мовної особистості учня, його комунікативної компетентності, що вимагає докорінної перебудови вивчення української мови в основній школі, а саме переосмислення сутності дидактичних принципів, інтерпретації їх до вимог мовної шкільної освіти й удосконаленого впровадження в практику сучасного уроку української мови. Принципи навчання в аспекті педагогіки й лінгводидактики визначають як "найбільш загальні вихідні положення, що

лежать в основі змісту, організації й проведення процесу навчання в школі (М.Данилов) [3, с. 118]"; "своєрідні правила діяльності, шляхи взаємодії вчителя й учнів, вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, використання методів і прийомів, побудови системи вправ, підготовки і проведення уроків української мови" (М. Пентиліук) [6, с.37]. В аспекті нашого дослідження трактуємо принципи навчання як вихідні положення функційно-технологічної організації навчання, основні вимоги до теорії і практики уроку, методологічні орієнтири технології сучасного уроку української мови в основній школі.

У сучасній дидактиці простежується перегляд змісту й сутності принципів навчання і з'являються сучасні принципи, в яких відображаються новітні вимоги суспільства й освіти до навчального процесу загалом й уроку української мови зокрема. Серед таких принципів заслуговують на увагу принципи людиноцентризму, гуманізації та гуманітаризації, культуровідповідності, застосування різних форм навчальної діяльності, реалізації міжпредметних зв'язків. Основні із них вважаємо за потрібне обґрунтувати під кутом порушеної проблеми.

Принцип людиноцентризму виступає як головний засіб усвідомлення сутності особистості й орієнтує навчально-виховний процес на розвиток високоморальної і духовно багатой особистості. Обґрунтування цього принципу знаходимо в наукових дослідженнях В.Андрушенка, І.Беха, А.Бойка, І.Зязюна, В.Кременя ін. На думку В.Кременя, людиноцентризм – це "нова якість філософського розуміння людини, яка переважає як масштаби ренесансного антропоцентризму й гуманізму, так і філософської антропології, оскільки виходить за їхні межі. Адже сучасна постіндустріальна епоха — це епоха творчої людини, яка не вкладається в усталені визначення минулих часів [4, с. 13]". З урахуванням цього навчання української мови має бути спрямовано на становлення учня як людини креативної, духовної, моральної, гуманної, людяної. Відповідно до означеного принципу система мовної освіти повинна забезпечити розвиток особистості нової генерації – комунікативно компетентної, активної, енергійної, комунікабельної, розум і душа, зовнішній вияв і внутрішній світ якої знаходяться в злагоді. В умовах глобалізації освітнього простору і трансформації мовної освіти учитель-словесник має сконцентруватися на особистісних здібностях і потребах учня, надавати можливість кожному досягти високого рівня розвитку власних загальнолюдських моральних і духовних якостей. Реалізація принципу людиноцентризму на уроці забезпечується шляхом упровадження особистісно орієнтованого навчання з метою розвитку гармонійної комунікативно компетентної особистості кожного учня. Найважливішим компонентом у системі особистісно орієнтованої мовної освіти є опора на суб'єктний досвід учня, створення позитивного емоційного стану школяра впродовж навчальної роботи на уроці. Визначаємо такі основні правила принципу людиноцентризму:

1. Здійснювати навчальну діяльність, центром якої є учень як індивідуальна особистість.
2. Реалізовувати особистісно орієнтований підхід до навчання.
3. Розвивати мисленнєві, комунікативно-мовленнєві, творчі здібності учня.
4. Застосовувати суб'єкт-суб'єктну діяльність учасників навчального-процесу на засадах взаємоповаги і взаєморозуміння.
5. Упроваджувати педагогіку співробітництва, а не однобічного керівництва.
6. Поєднувати пізнавальну діяльність з вихованням особистості.
7. Використовувати тексти високоморального змістового наповнення.
8. Здійснювати етичний та естетичний розвиток учня.

Принцип гуманізації та гуманітаризації, зумовлений трансформацією в системі освіти, є актуальним і вкрай важливим, оскільки постає стратегічною платформою в розвитку духовних основ мовної особистості учня. Теоретико-методологічні засади гуманізації та гуманітаризації освіти й реалізації цього принципу в навчально-виховному процесі базуються на педагогічних концепціях І.Беха, С.Гончаренка, І.Зязюна, Ю.Мальованого, М.Махмутова, І.Підласого, О.Савченко та ін. Сучасні наукові джерела

фіксують різні визначення терміноелементів гуманізація та гуманітаризація і трактують їх так: *гуманізація* (від лат. *humanus* – людський) – це "система світоглядних орієнтирів, центром яких є людина, її особистість, високе призначення та право на вільну самореалізацію [11, с.134]", *гуманітаризація* (від лат. *humanitas* – людяність) – це "впровадження у щось, посилення у чомусь гуманітарних засад [10, с. 182]", що стосуються людського суспільства, людини як члена соціуму. Як бачимо, у дефініціях простежується певна співзвучність, взаємозв'язок і взаємозалежність. Розглядаємо гуманізацію і гуманітаризацію у царині мовної освіти як невіддільні категорії, що є визначальними, вказують напрям педагогічної дії до особистості учня, зосереджують увагу і зусилля на його всебічному розвитку.

Гуманізація та гуманітаризація є засадничим принципом європейської освіти і стрижневим принципом у державній освітній політиці України, про що зафіксовано у чинних нормативних документах. С. Гончаренко та Ю. Мальований, визначаючи педагогічну суть гуманітаризації, підкреслює: "Відродження духовності у шкільній освіті є тією першоосновою, на якій можлива її наступна розбудова. Шлях до цього лежить через гуманітаризацію. Остання передбачає спрямування освітнього процесу на формування духовного світу особистості, утвердження духовних цінностей як першооснови у визначенні мети і змісту освіти, олюднення знання, формування цілісної гармонійної картини світу з повноцінним відображенням у ній світу культури, світу людини [2, с. 30]". Гуманітаризація – це переорієнтація мовної освіти з предметного навчання на вивчення цілісної картини світу (світу Людини, світу нації, світу культури), пріоритетний розвиток індивідуальної особистості учня, його творчих здібностей, гуманітарного мислення. І. Родигіна вважає, що "гуманізація освіти полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, розкритті здібностей учнів і задоволенні їх освітніх потреб; забезпеченні пріоритету загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків [9]". Гуманізація мовного навчання передбачає розвиток освіченого, комунікативно компетентного учня, вправного мовця, здатного до ефективного самовираження і результативного саморозвитку.

У системі мовної освіти в цілому і на уроці української мови зокрема гуманізація та гуманітаризація реально втілює ідею пріоритету людських цінностей над матеріальними, економічними, технократичними; визначає гармонію людських стосунків з навколишнім середовищем, суспільством, природою; створює максимально сприятливі умови для оволодіння змістом мовного навчання й розвитку індивідуальної творчості учня. Цей принцип є головною умовою гармонійного розвитку особистості, оскільки забезпечує утвердження Людини-учня як найвищої суспільної цінності з метою розвитку і найповнішого розкриття її власних природних задатків та здібностей, задоволення різноманітних навчально-пізнавальних потреб.

Вирішальним фактором упровадження принципу гуманізації та гуманітаризації в навчально-виховний процес є реалізація особистісно орієнтованого навчання на уроці мови і створення необхідних педагогічних умов, що забезпечують розвиток й саморозвиток духовно збагаченої особистості учня з гармонійним поєднанням загальнолюдський і національних цінностей. У змісті, внутрішній структурі уроку реалізація означеного принципу відбувається через гуманістичну спрямованість теоретичного та практичного компонентів, пріоритетність комунікативно спрямованої навчальної діяльності, врахування психолого-вікових особливостей і життєвих ритмів учнів, використання активних форм комунікативної взаємодії, диференціацію навчальної діяльності, художньо-образний виклад навчального матеріалу, гуманізацію форм контролю індивідуальних знань (оцінювати не тільки кінцевий результат, а і затрачені зусилля на його досягнення), забезпечення почуття успіху в навчанні. Щоб упровадити принцип гуманізації та гуманітаризації, вчителю важливо дотримуватися таких правил:

1. Ставити у центр навчально-виховної діяльності учня, визнавати пріоритет його індивідуальної особистісної унікальності.
2. Ураховувати самотуність кожного учня.

3. Коректно, тактовно, уважно і чуйно ставитися до кожного учня.
4. Створювати атмосферу співробітництва всіх суб'єктів педагогічного процесу.
5. Збуджувати пізнавальний інтерес і мотиваційну готовність до навчання.
6. Ілюструвати власним прикладом зразок високо моральної і духовно багатой особистості.
7. Упроваджувати активні форми навчально-комунікативної взаємодії.
8. Добирати змістовий матеріал, що сприяє розвитку позитивних моральних якостей і рис людяності.

Принцип культуровідповідності покликаний сформувати соціокультурну компетентність учнів і сприяє розвитку їхніх загальнолюдських та моральних цінностей, розширенню культурної пам'яті, зростанню інтересу до української та чужоземної мови й культури. Означений принцип, запропонований ще Ф. Дістервегом і визнаний педагогами-класиками (Коменським Я., Песталоцці Й., Скворородою Г., Ушинським К. та ін.), обґрунтований у дослідженнях лінгводидактів (Біляєвим О., Ващенком Г., Духновичем О., Стельмаховичем М., Сухомлинським В., Пентилюк М. та ін.), не втратив своєї актуальності на початку III тисячоліття, адже спонукає формувати особистість відповідно до вимог сучасної культури, людської цивілізації і власного народу.

На думку А. Кузьмінського, принцип культуровідповідності передбачає "нерозривний зв'язок з культурними надбаннями людства і свого народу, зокрема із знаннями про загальнолюдські багатства в царині духовної та матеріальної культури, про особливості розвитку і становлення національної культури та взаємозв'язки із загальнолюдською; знаннями історії свого народу, його культури; забезпечення духовної єдності і спадкоємності поколінь [5, с. 357]". Культуровідповідність сприяє розвитку культури особистості учня, його освіченості, вихованості, гнучкості, культури знань, спілкування й поведінки, тому є вагомим умовою ефективною сучасної мовної освіти. Цей принцип передбачає таке наповнення змістового компонента навчання, у результаті опанування якого культура та мистецтво сприймається учнями як культурна цінність і надбання людської цивілізації. У процесі культуровідповідного навчально-виховного процесу учні усвідомлюють значущість культури (художньої, мистецької, музичної тощо) в соціальному житті особистості, з'ясовують зміст твору мистецтва на тлі історичних умов його створення, у процесі пізнання авторських задумів і власному сприйнятті.

В аспекті реалізації означеного принципу на уроках рідної мови заслуговує на увагу думка М. Пентилюк про те, що у процесі підготовки й організації навчально-виховного процесу вчитель повинен, "по-перше, створювати за допомогою художнього слова те дзеркало долі і вчинків героїв художніх творів, у якому молода людина пізнає себе і своє майбутнє, має можливість прогнозувати своє життя, будувати власну систему моральних принципів і переконань; по-друге, за допомогою лінгвістичних засобів може виллвати на збагачення словникового запасу учнів, формуючи особистість з високим рівнем національної свідомості [7, с. 40]". Правила дотримання принципу культуровідповідності такі:

1. Наповнювати зміст уроку культурознавчим навчальним матеріалом відповідно до соціокультурної лінії програми.
2. Використовувати тексти культурологічного характеру як дидактичний матеріал для навчально-пізнавальної роботи.
3. Добирати культурологічну тематику усних і письмових висловлювань.
4. Зацікавлювати учнів текстами культурознавчого наповнення.
5. Використовувати твори культури як ефективні засоби наочності.
6. Поєднувати навчальну роботу з розвитком культурних якостей особистості.

Принцип застосування різних форм навчальної діяльності передбачає створення реальних можливостей для широкого вибору загальних форм освіти – класної (урок) і позакласної (гурток, факультатив, клуб тощо), які відповідали б запитам учнів; використання різних типів і видів уроків української мови (традиційних (аспектних уроків та уроків розвитку комунікативних умінь) і нетрадиційних), а також практичне впровадження у

навчальний процес різних форм організації пізнавальної роботи учнів (колективної, групової, парної, індивідуальної), що сприяють урізноманітненню процесу навчання та підвищують рівень його ефективності. С. Гончаренко цілком слушно з цього приводу підкреслює, що "організація індивідуальних форм роботи вимагає від учителя значної інтенсифікації своєї праці, і тому йому необхідно обов'язково поєднувати ці форми з іншими – загальнокласними і груповими [1, с. 113]". З метою реалізації цього принципу вважаємо за потрібне дотримуватися правил:

1. Організовувати навчальний процес з урахуванням особливостей класного колективу учнів. Ураховувати індивідуальні особливості учнів під час організації колективної та групової форми роботи.
2. Диференціювати змістовий компонент уроку.
3. Оптимально поєднувати різні форми навчальної діяльності учнів. Постійно змінювати режим навчальної роботи. Запобігати одноманітності навчальної роботи.
4. Надавати перевагу активним методам навчання.
5. Упроваджувати прийоми взаємонавчання, взаємодопомоги, взаємоперевірки.
6. Залучати учнів до позакласної роботи.

Принцип реалізації міжпредметних зв'язків покликаний інтегрувати основи шкільних наукових курсів. Дослідженням питання міжпредметних зв'язків займалися Ю. Бабнський, О. Біляєва, Г. Варковецька, М. Махмутов, В. Скакун та ін. Українська мова як інструмент пізнання і засіб інтелектуального розвитку учнів займає провідне місце у процесі здійснення практичних міжпредметних зв'язків, оскільки має для цього потужні можливості – виступає у системі навчання не тільки як шкільний предмет, а як головний засіб вивчення інших навчальних дисциплін. Згідно принципу реалізації міжпредметних зв'язків словесник зобов'язаний дотримуватися правил, таких як-от:

1. Сприяти формуванню метазнань – надзнань, що становлять цілісну наукову систему людських надбань і досягнень.
2. Оптимально поєднувати програмовий матеріал з української мови та інших шкільних предметів.
3. Використовувати дидактичний матеріал, інформаційне наповнення якого відображає зміст інших навчальних предметів.
4. Застосовувати зразки ілюстративного матеріалу літератури, історії, математики, музики тощо.

Уважаємо, що реалізація загальнодидактичних принципів навчання на уроці є обов'язковою, адже вимагає беззастережного і повного впровадження в навчальний процес, і комплексною, тому що потребують "втїлення в практику уроку не в "ланцюжку", послідовно один за одним, а фронтально, органічно нерозривно [8, с. 90–91]". Серед загальнодидактичних принципів обираємо ті, що найбільше сприяють створенню ефективної технології сучасного уроку української мови і діють у взаємозв'язку і взаємозалежності: традиційні (науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, доступності, свідомості, індивідуалізації, диференціації) і сучасні (людиноцентризму, гуманізації та гуманітаризації, культуровідповідності, застосування різних форм навчальної діяльності, реалізації міжпредметних зв'язків). У процесі проектування і технології проведення сучасного уроку мови варто передусім спиратися на традиційні принципи навчання і розумно поєднувати їх із сучасними принципами.

Сучасні загальнодидактичні принципи навчання дозволяють по-новому спроектувати професійну діяльність, інноваційно осмислити технологію уроку української мови ґрунтовно теоретично та методично спроектувати навчальне заняття, визначити цілі, встановити зміст, послідовно й логічно сконструювати кожен етап уроку, креативно у співпраці з учнями досягати поставлених завдань. Перспективи подальших пошуків спрямовуємо у напрямі дослідження практичного впровадження у практику сучасного уроку рідної мови

раціонального поєднання класичних та сучасних загальнодидактичних принципів навчання, розроблення технології його проектування і проведення в умовах сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Гончаренко С., Мальований Ю. Педагогічна суть гуманітаризації шкільної освіти // Рідна школа. – 1994. – № 10. – С. 30.
3. Дидактика средней школы : учебное пособие для студентов / [под ред. М.А.Данилова и М.Н.Скаткина]. – М. : Просвещение, 1975. – 302 с.
4. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2010. – 576 с.
5. Кузьмінський А. Теорія і методика виховання / Омельяненко В.Л., Кузьмінський А.І. –К. : Знання, 2008. _ 415 с.
6. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2004. – 400с.
7. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / М.І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
8. Підласий І.П. Як підготувати ефективний урок : Книга для вчителя / І.П.Підласий. – К. : Радянська школа, 1989. – 204 с.
9. Родигіна І.В. Гуманізація та гуманітаризація природничо-наукової освіти школярів: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Луганськ, 2000. – 47с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. В.В.Дубчінського. – Х. : ВД "ШКОЛА", 2006. – 832 с.
11. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редакції). — К.: Абрис, 2002. — 742 с.

Кучеренко І.А.

РЕАЛИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ ОБЩЕДИДАКТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ НА УРОКЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье проанализированы современные общедидактические принципы обучения, определены их особенности, в форме дидактических правил схарактеризованы пути реализации новых общедидактических принципов на уроках украинского языка.

Ключевые слова: современные общедидактические принципы обучения – антропоцентризму, гуманизации и гуманитаризации, культуросоответственности, применение разных форм учебной деятельности, реализации межпредметных связей; современный урок украинского языка.

Kucherenko I.A.

REALIZATION OF MODERN GENERAL DIDACTIC PRINCIPALS AT THE UKRAINIAN LANGUAGE LESSON

In the article modern generally didactic principles of study are analyzed, their peculiarities are fixed, in the form of didactic rules ways of realization new generally didactic principles on Ukrainian language lesson are characterized.

Key words: modern generally didactic principals of study – humancentrism, humanization and humanitarization, cultural accordance, application different forms of education activity, realization intersubject links, modern Ukrainian language lesson.